

ձին: Սահակ-Մեսրոպ իբրեւ ստեղծողներ և ահաճողներ այդ մեծ շարժման, մեր պատմութեան ամէնէն լուսաւոր գէմքերն են, սակայն անոնք աւելի խորհրդաւոր ու պաշտելի են իրենց հոգեկան ձգտումներով և խեղճով, իբրեւ Հայ ցեղի ներքին ու ժականութիւնը մարմնացնող տիպեր, և անոնք իրենց այս վերջին հանգամանքով է որ աւելի կը մեծնան ու կը բարձրանան տոհմապաշտ սերունդներու միտքին ու հոգիին մէջ:

Ոսկեդարով երաշխաւորուած մեր գրականութիւնը կոթողումն է Հայ բնատոնմիկ հոգիի յայտարերման. Բիրստոնէութիւնը արտայայտութեան ձև մը եղած է հայ անհատի ներաշխարհային շարժումները ղեկավարող: Համադրական այս երեոյթը, ումանց խորհիլ տուած է թէ Հայուն ստեղծագործ էութիւնը կը կայանայ արեւելքի և արեւմտքի մշակոյթները իր վրայ իրաւութեամբ միասնելու ճիգին մէջ, որ հիմնովին սխալ է. այդ երեոյթը աւելի արդիւնք է հայ անհատի ենթակայական ներքին ոգորումին, և հոգեկան ինքնաստեղծ այդ ուժին շնորհիւ է որ ան կրցած է ապրիլ դարերու մրկայոյզ փոթորկումներուն մէջէն, երբ իր քով ապրող շատ մը հզօրներ վաղուց արդէն կը ննջեն ժամանակի գերեզմանին մէջ: Անշուշտ տնտեսական ուժեր չէին որ շարժառիթ հանդիսացան Սահակ-Մեսրոպեան շարժման. և արդէն սկզբնաւորուած այդ շարժումը պսակող երկնային միջամտութիւնը Մեսրոպի տեսիլքին մէջ, որուն հաւատացեր է Հայու գաղափարապաշտ հոգին, ինքնին կը բարացուցէ սակեղարու շարժման գաղափարական բնոյթը:

Դարերու ընթացքին կորսնցուցինք մեր նիւթական ու ֆիզիքական բոլոր առաւելութիւնները, բանակներն ու հարստութիւնը չկրցին նեցուկ հանդիսանալ մեր գոյութեան, բայց Մեսրոպեան գիրով յաւերժացած գաղափարին թլացքը, միշտ արարչագործեց, մեր ծիրած էութեան խորը, յարատեւելու ներհոգ բախտի մը շաղկապուած, կանգուն պահելով զմեզ կորուստի գոտիթափին վրայ: Մեր և բովանդակ մարդկային պատմութիւնը՝ այս լոյսով միայն կը մեկնուի, և Սահակ-Մեսրոպ իրենց այս հանգամանքով մոռնաւոր մեծ են մեր ազգային գիտակցութեան առջև:

Եղիշէ ԱԲԵՂԱՅ ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

«ՄԱՐԴԻ ՄԱՀԿԱՆԱՅՈՒ»

ՄԱՅԲԼ ԱՐԼԵՆԻ

Ն Ի Շ Ե Ր

Մայքլ Արլենի կանայ Դիլարկը և անոր ընկերները կը դառնան բարձր դասու — անգլիական բարձր դասու — արուեստակալ ու չափադանցեալ հեշտասիրութեանց շուրջ. և թէև առողջ լմաստասիրութեամբ չեն յատկանշուիր, բայց զբաւիչ ու հանճարեղօրէն գրուած ըլլանուն համար դտած են մեծ ժողովրդականութիւն, որ սակայն միշտ ստուգանելը չէ գրքի մը խսկական արժանիքին:

Մեծ ուրախութեան առիթ մըն է, անշուշտ, ինչպէս կը վկայէ օտար մամուլն ալ, որ Մայքլ Արլեն իր հին ուղին ձգած՝ նոր ճամբու մը կը հետեւի Man's Mortality-ով: Մէկ կողմէն իր ճարտարութեան, և միւս կողմէն իր ձեռնած նիւթին պահանջումներուն կշիռը՝ բաւական գոհացուցիչ է արդարեւ, եթէ ոչ կատարեալ:

Man's Mortality կէս դարու պատմութեան կանխում մըն է. թափանցել ջանացող նայուածք մը՝ դէպի 1980ական թուականներուն հեռաւորութիւնը, ուր քաղաքական ու տնտեսական հարցերը բոլորովին նոր կերպարոնք մը կը զգենուն օղային հաղորդակցութեանց անհամեմատ բարգաւաճման հետեւանքով, մինչև այն այն աստիճան՝ որ օդանաւային համաշխարհային ընկերութեան մը ձեռքը կ'անցնի ամբողջ երկրի կառավարութեան ղեկը: Ի վերջոյ կուգան, անշուշտ, զեղծումները և ձախողութիւնները, որոնք նոյնիսկ օդանաւային ընկերութեան մը ղիկատաւորութեան անբաւական ու փնասակար ըլլալը կը ցուցնեն: Ապա երկպառակութիւն, մեքենայութիւններ, կոխ: Յետոյ՝ ղիկատաւոր ընկերութեան հակառակորդի մը կողմէ եղած գիտական նոր գիւտ մը՝ որով նորահար օդանաւ մը անխոցելի և ամենակործան կը դառնայ: Սակայն որովհետև

մարդկութիւնը բարոյապէս զուգընթաց չէ քալած զիտութեան հետ, ազնուաբար պիտի ըլլայ զիւտին ընդհանրացումը, և այդ աղէտը վրիպեցնելու նպատակաւ հնարիչը գերագոյն զոհողութեամբ մը տնձնասպան կ'ըլլայ՝ իր գիւտն ալ իրեն հետ անմոռացութեան գիշերին մէջ պատելով, մինչեւ որ աւելի բարի, աւելի իմաստուն օրեր ծագին՝ մտքով գերաճած, բայց հոգեով տկուղ սա մեր մարդուն վրայ: — Այս է գիրքին կորիզը:

Ուրեմն եւրոպական, մասնաւորապէս անգլիական և ամերիկեան հասարակութեան մէկ մեծ դանդաղածին փոքրորդութիւնը անուցտնիէն, ատով համբաւ չինելէն և հարստանալէն ետք՝ Մայքըլ Արլին ջանք կ'ընէ լքել պզտիկութիւնները, կը դառնայ, կը սլանայ և կը թաօր մեծերու վայել բարձրութեան մը վրայ: Մայքըլ Արլին կը լրջանայ և արհամարհոտ ակնարկ կը նետէ իր նախկին հիացողներուն վրայ, մակերեսային և կեղծ ազնուականութեան մը զոհերը դարձած հեշտասէր տիկիներուն և պարոններուն վրայ: Եւ տնչուշտ մեծ շահ մըն է այս՝ առողջ գրականութեան համար:

Man's Mortality շահեկան է նաև մասնաւորապէս՝ վասնզի գլխաւորաբար կը ցուցնէ այժմեան չին-ճարտական կոխիւն և սոցիալական զաւնակցութեան անոր հանդէպ բռնած զիրքին յարուցած հարցերուն դանաղան երեսները: Կը մարգարէանայ այն կերպարանափոխութեանց մասին՝ որոնց պիտի ենթարկուի Ազգերու Լիկան, կէս դար մը յետոյ, կը մարգարէանայ և այն հանգամանքներու մասին՝ որոնցմով պիտի ներկայանայ ապագային միջազգային վեճի մը ելոյթը: Կ'երեւի ուրեմն թէ Man's Mortality բոլորովին այժմեական զիրք մըն է: Վէպի մը համար այժմեականութիւնը, կրնանք կարծիս ըսել, արժանիք մը չի կազմեր առհասարակ, գրական տեսակետով, ինչպէս դաս մը ուրիշ գիրքերու համար կը կազմէ: Վէպ մը եթէ ապրիլ կ'ուզէ՝ պէտք է անթուական ըլլայ «ապագայական», «յապագական» եթէ կարելի է ընդդիմադրել այս բոլոր «այժմեական»ին: Եւ Man's Mortality ապագայական չէ. որով

«մարդ մահկանացու» իր մարդուն տուած ստորոգելին ինքն ալ պէտք է չալկէ: Մահկանացու վէպ մըն է ան:

Սովորաբար վէպ մը, այն իմաստով որ առաջին արտասանութեամբ մը կը նշանակէ այս բառը, պէտք է սիրոյ մ'առանցքին շուրջ դարձնէ իր պատմութեան բոլոր մասերն ու կտորները: Բայց Man's Mortality այդպէս չէ. հազիւ թէ մի քանի էջեր սիրոյ հասարակ քննադիմ նուիրուած կան, ադ ալ պատահաբար, առանց վէպին ընդհանուր հոսանքին մէջ նկատելի գիծ մը կազմելու: Եւ նշանակել պէտք է այս կէտը՝ ի նկատի ունենալով մասնաւորապէս Արլինի նախորդ գիրքերուն քննադատական և նկարագիրները: Արլին ձանձրացած սէրէն. կամ իր ընթերցողները ձանձրացած նկատեց. կամ զիտմամբ տարբեր դասու ընթերցողներուն կը հրամայէ իր այս գիրքը: — Հաւանական է:

Ինծի այնպէս կը թուի թէ տեղ տեղ ծերունի մեծահամբաւ G. B. S. ի ոճն օրինակել կը ջանայ Մ. Արլին, առանց անշուշտ յաջողելու անոր խայթող ու հանճարեղ սրամտութիւնը — համեմիչ աղը գրականութեան — տալ կարենալու իր գրչին: Ուստի տեղ տեղ հասարակ — տեղիք կը դառնայ՝ երբ օրինակ՝ խօսի թագաւորին և պարլամենտին վրայ, և կամ արդի ընկերային հաստածներու վրայ, որոնք արդէն այնքան վարպետօրէն երգիծուած են G. B. S. էն: Մարգարէական կոչումը այլապէս մեծ հոգի մը կ'ուզէ, քան ինչ որ կարողանում է ցուցադրել Մ. Արլին: Թեւազրիչ է սակայն կարգալ և խորհրդածել թէ ինչի՞ պիտի վերածուի արդի պետական սարուածքը, պետական զիտութիւնը, երբ զէնընկեցութեան եւայլնի նման այժմեական խնդիրներ լի և զոհացուցիչ լուծում գտած ըլլան:

Վէպի մը էական յատկութիւններէն մէկն է դէպի հանգոյց տանիլ ընթերցողը հե ի հե, զայն հետաքրքրել յառաջատուական կերպով: Կան վէպեր ի հարկէ՝ որոնք այնքան խաղաղ ու բնական են՝ որ մարդ պարզապէս կ'ապրի զոնոնք՝ անոնց ամէն մէկ էջին հետ: Պարզ է թէ Man's Mortality այս վերջին տեսակէն չըլլալով՝ հարցի մը, խնդրի մը լուծումը փորձող վէպ մըն է:

Արդ, երբ Մայքլը Արլեն առաջին էջին խոսկը հասկցնէ թէ օդանաւային ընկերութեան միահեծան տիրութիւնը աշխարհի մեծագոյն մասին վրայ՝ իր բարոյական տկարութեամբը և բունպետական մեքենայութիւններովը, ինքնասպանութեան կը դիմէր, ալ անկէ ետք բան մը չեւնի աւելցնելիք այս գաղափարին վրայ իր բարգաւաճում, մինչև որ օդանաւային ընկերութիւնը չփոթութեան մատնող նոր գիւտի մը առաջադրած սխրագործութիւնները կը ծանուցանէ: Ու ասկէ ետք՝ հարցական նշան մը լռի:

— Երազ մը, երազ մը գեղեցիկ այս գիրքին եզրակոյցութիւնը, թերևս կրնանք ըսել նաեւ վսեմ, ուր կը թելադրուին ընթերցողին ապագայ իրականութեանց եւ ազգերու ճակատագրի մասին ազօտ խորհրդածութիւններ միայն:

Մ. Արլեն Ս. Պօդոսին և Յիսուսին յիշատակութեան համար ալ տեղ գտած է իր վէպին մէջ: —

«Մեր առաջնորդները մեր բոլոր սխալներն ու տկարութիւնները պէտք է ցուցնեն իրենց անձին մէջ. այլապէս անոնք պիտի մեկուսանան մեզմէ և ի վերջոյ պիտի կործանեն զմեզ: Ս. Պօդոս անհունօրէն աւելի վնաս չհասցեւց մեզի քան այն ազահ պղտիկ մարդը, Նաբոլէոն: . . . Վտանգաւոր մարդիկն անո՞նք են՝ որոնք ո՛ր և է բան չեն ուզեր իրենք իրենց անձին համար:» Եւ այս պատճառաբանութեամբ Նոկս, գիտնական հայրը, կը վախնայ իր անշահախնդիր որդիէն՝ վէպին հերոս Դաւիթ Նոկսէն որ հանճարեղ գիւտին հնարիչն է: Իսկ Յիսուսի քաջութիւնն է որ կը ներշնչէ Դաւիթ Նոկսի ընկերներներուն ըսել. — «Արի պիտի ըլլանք, մեր Տիրոջ Յիսուսի Գրիստոսի արիութեան մէկ տասներորդին չափ արիութեամբ մը. Յիսուսին՝ որ մեռաւ իր աչքերը բաց, որպէսզի մարդիկ աւելի լաւ ըլլան . . . Հիմա պիտի մեռնինք մենք ալ մեր աչքերը բաց, որպէսզի մարդիկ աւելի լաւ ըլլան. և կրնա՞յ ըլլալ որ մարդիկ լաւագոյն պիտի ըլլան, կրնայ ըլլա՞լ նաեւ որ պիտի չըլլան, բայց այդ մեր հոգը չէ, երբ անգամ մ'արդէն մեռած ըլլանք:»

Կը նշենք գաղափարի կալուածին վերաբերող այս կէտերը՝ վասնզի ինչպէս նրկատեցինք՝ Man's Mortality իմաստասիրական շունչ մ'ունի առհասարակ ծայրէ ծայր. ո՛չ այն հոգը՝ զոր վիպասաններ երբեմն կուտան իրենց պատմութեան՝ ուռեցնելու համար զայն, էջեր բազմացնելու և իմաստակութեանց կուտակումներ ցուցադրելու համար:

Հետաքրքրական է Man's Mortality-ին յարուցած խնդիրը. հետաքրքրական են նաեւ խնդրոյն յարուցած խորհրդածութիւնները, որքան ալ նոր չըլլան անոնք, H. G. Wells-ի և նման գրողներու քաղաքագիտական գրութիւններէն ետք:

Լեհացի կախարդ մը քիմիական գիտութեան, հոգեխօս մը Լեհաստանէն, լուր կը զրկէ Դաւիթ Նոկսի եւ կ'ըսէ. «Նոկս ինքզինքը անարդարութեան կործանարար հրեշտակը կը կարծէ. ըսէ՛ք իրեն որ անատական (atomique) ներուժով (energie) չի կրնար ըլլալ այդ՝ Ներուժը մարդու հոգիին խորութեանց մէջ կը գտնուի: Ե՛ս եմ որ կը քաշեմ այդ խորութեանց մէջ, իմաստութեան վերջնական պարունակին մէջ, . . . Եթէ ուզեմ՝ կրնամ խորտակել Նոկսը եւ իր բոլոր անխոցելի մեքենաները:»

Հոգին և մարմինը (նիւթը), քիչ մը օտարոտի զգեստով մը թէև, Man's Mortality-ին հորիզոնին վրայ կ'երևին պայքարի մէջ: Այդ պայքարին մէջ նիւթը պարտութեան նշաններ ցոյց կուտայ: Արդի գիտական իմաստասիրութեան ուղղութեան հետեւութիւնն է այս, ի հարկէ: Հորիզոնին ուրիշ կողմը կը պայքարին մէկ կողմէն անհատական ազատութեան սէրը և մարդկայնութիւնը, և միւս կողմէն մեծութեան, տառալիագոյն ծաւալներու, համապարփակ միութեան վսեմութիւնն ու հրապոյրը (Բ. Դուլիս): Այս պայքարը 20րդ դարուն հըրատապ հարցերէն մէկն է. աւելի ճիշդ՝ մշտնջենական հարցն է՝ որ Ֆաշիսմի կամ կոմունիսմի նման հրեղթներուն յառաջ գալովը՝ նոր արժէք մը ստացած է ներկայիս:

Ու գիրքը կը փակուի պղտիկ համաս-

տուածեան երգով մը, աղջկան մը բերնին մէջ։

«Նէ ընդադօտ գիտէր թէ մարդու ամենափոքր մասն իսկ հոգեւոր ընդունակութիւն մ'ունէր։ Գիտէր նէ՝ թէ կոյր, սրտառու, յուսալից բայց ինքնին ճշմունքով մը իրենք գերիններն էին ապագայի մը՝ ուր իրենք և իրենց պէս մարդիկ տեղ մը պէտք է որ ունենային։ Այո՛, անձնական անմահութեան գաղափարն է որ մարդիկ ամենահոգեղէն կիրքերու կը շրջափայտէ։» Եւ յանկարծ կարծես հզօր նուագ մը լեցուց կարլոտտան (այս է գրքին վերջին բառերն արտասանող աղջկան անունը)։ «Գիտցաւ նէ թէ մարդը՝ իբր տեսակ՝ տէր մը չէր, այլ ծառայ մը արեւելքի տնտեսման ծրագիրին, ուր համայն կեանքի հողին ուրիշ բան չէր, բայց եթէ միայնակ ու յստակ ձայնի շէշտ մը՝ յորդ ու ծաւալուն նուագի մը մէջ։»

Թէն մոլար է անշուշտ այս կարծիքը՝ բայց մենք ճշմարտութեան ջատագովութիւնը չէ որ կ'ընենք. այլ կը ներկայացնենք գիրքը միայն։

ՏԻՐԱՆ ՎԱՐԳԱՊԵՏ

ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԵՒ ԽՈՍՈՎ

Սովորաբար մարդիկ աւելի շատ կը համոզուին այն պատճառներով՝ զոր իրենց գտած են, քան այն պատճառներով՝ որոնք ուրիշներէ կը ցուցուին։

*

Հարկ է տեսնուիլ զիսկա՛յ՝ երբ պարսէ, հաստաւո՛յ՝ երբ պարսէ, հաւաւի՛յ՝ երբ պարսէ։ Ո՛վ որ այսպէս չ'ընէր, ևս չի գիտեր քանակաւորութեան գորոքիւնը։ Կա՛ն ոմանք որ կը մեղակեցնեն այս երեք սկզբունքներուն դիմակա՛մ առեկն քան իրեն հաւաստի հաստաւոյով կը քերականաւ ապացուցութեամբ խնայաւորեալ, կա՛մ առեկն քան իրայ տարակուսելով չեն կրնար զիսկա՛յ քէ կ'ըր պիտէ հաւաւի՛յ, և կա՛մ առեկն քան ի հաւաւեւելով անկարող կ'ըլլան զիսկա՛յը քէ կ'ըր պիտէ հ դասել։

ԼՈՒՐԵՐ ԶԱՅԱՍՏԱՆԷՆ

Հայաստանէն գրուած յունիս 25 թուակիր նամակէ մը կ'իմանանք թէ Ամենայն Հայոց Վեհ. Սրբազան Հայրապետը հիւանդ է, և այդ միջոցին արդէն տասնէհինգ օրերէ ի վեր անկողնոյ կը ծառայէ։ Ուրախ ենք սակայն հաղորդելու նոյն ատեն թէ, ըստ նամակագրին, Երեւանէն յաճախ այցելող բժիշկներ յուսադրած են թէ բոլորովին անցողական տկարութիւն մըն է եղածը, և վստահ ենք թէ, ողորմութեամբն Աստուծոյ, Ն. Ս. Օժուրիւնը ապաքինած կը լինի արդէն։

Նոյն նամակէն կ'իմանանք զարձեւել թէ Հայրապետական անդրանիկ կոնդակներն արդէն պատրաստ են և տպագրուած, և ի մօտոյ կը զրկուին Սփիւռքի հայութեան։

Հայաստանէն գրուած նամակներէ կը տեղեկանանք նոյնպէս թէ Հայաստանի Հանրապետութեան, որուն հրատարակումը որոշուած լինելը խնայուած էր ասկէ առաջ, պիտի լինի խոշոր գործ մը, 15 հատորներէ բաղկացած։ Երեք հանրապետութիւնները (Ատրպէճան, Վրաստան, Հայաստան) գրեթէ միաժամանակ սկսած են դործին, թեւադրութեամբ և օժանդակութեամբ Մոսկուայի։ Միայն Հայաստանի Հանրապետութեան համար նշանակուած է առաջին 6 միլիոն ռուպլի. հարկաւոր անձինք կ'աշխատակցին գործին. առանձին հաստատութիւն մ'է հիմնուած ատոր համար. բաղմամբն Յանձնաժողովներուն ըստ գիտական զանազան հիւղերու. այսպէս։ 1) Աշխարհագրական Յանձնաժողով, 2) Ատոլարաշխական, 3) Ֆիզիկայի, 4) Մաթեմատիկայի, 5) Փիմիայի, 6) Փիլիսոփայութեան, ևն. ևն. Յանձնաժողովներուն նպատակն է ընտրել իւրաքանչիւր գիտութեան մէջ գործածուած այն բառերու ցանկը, որոնք պիտի մտնեն Հանրագիտարանին մէջ, յօրինել այդ բառերու հայերէնը, և որը որ կայ՝ քննել, ճշգրտել և նուիրագործել։ Բոլոր յանձնաժողովներու գլուխը կայ ուրիշ աւելի բարձրագոյն մարմին մը՝ 9 հոգիէ բաղկացեալ, որ յանձնաժողովներու գործերը նորէն կը քննէ, տարաձայնութեան պարագային իր վճիռը կուտայ և վերջնականապէս հայերէն բառերը կը նուիրագործէ։ Հանրագիտարանի կէտը նուիրուած պիտի ըլլայ հայ կեանքին, միւս կէտը ընդհանուր։ Բացուած է Ա. Հատորին բաժանորդագրութիւնը (10 բուրլի), թերեւս լոյս տեսնէ 1934 ին։